

FRITEATERN – EN RESA GENOM TID OCH RUM

I en dröm – oskarp, ryckig som en gammal super8a film – återses vi. Vi befinner oss kön till något som tydligen ska gå av stapeln i ett väldigt tält. Vad handlar det om? Cirkus? Eller kanske ett tältmöte? I södra Hälsinglands väckta bygder, Mats barndomstrakter?

I drömmen vet jag att Mats är död, men det tar drömmen ingen hänsyn till. Nej, den låter honom gå där bredvid mig, två meter lång, lätt kutande. Ansiktet fårat, trött nu, åldrat. Och han är mer ordknapp än i livet, säger knappt något. Långsamt rör vi oss framåt i kön och här känner jag mig plötslig tvungen att bryta tystnaden. Börjar en utläggning om hur snålt, orättvist media – kultursidor, radio-tv, alla – behandlat den gärning han och Friteatern stått för. Som om de aldrig haft någon egentlig betydelse. Knappt existerat.

Jag märker hur jag mal på, hur högt jag talar. Lätt desperat eftersom ingen runt oss tycks reagera, i vart fall inte instämma i mina litanior. Det är kulturpersonligheter som går här, det inser jag nu. En betydande del av den regerande kultureliten. Och vad jag alltmer förnimmer är ett allmänt ogillande, som ett dovt bakgrundsljud, ökande i styrka. Som om jag sagt något otillbörligt, verkligen gått över en gräns. Men inte heller från Mats kommer egentligen något stöd. När han säger något handlar det om annat. Om ljuset, hur det föll, på den eller den platsen, den eller den dagen, att han bara stod där, liksom drack det... Skrивerier eller inte. Beröm eller inte. Det verkar inte intressera honom längre. Nej, det är något annat som betytt något, något annat...

På väg upp ur drömmen får jag för mig att det här helt riktigt. Utan att direkt kunna förklara vad jag menar. Kanske att detta är konstens rätta väsen. Något annat bara. Just så. Något annat...

Friteatern, en av äldsta fria teatergrupperna i Sverige. Ett arbetskollektiv som bryter sig ur Riksteatern under tidigt 1970-tal. En fri teatergrupp alltså, en av många under den här epoken. Politisk naturligtvis, men efterhand med en alldeles egen ton. De söker sig bort från den förenklade politiska teatern. Spelar klassiker som Buchners *Woyzeck*. I samarbete med P.C. Jersild gör de föreställningen *"Gycklarnas Hamlet"*. Lars Forsell skriver *"Pirater"* för dem. Och de får lysande kritik. "Ingen av Stockholm båda bastanta institutionsteatrar kan konkurrera med någonting jämförbart", skriver Ingemar Björkstén i SVD. "Det är lysande dramatik, en fackla som sveper genom mörkret" – Björn Nilsson i Expressen. De lyckas få den klassiska biografen Bristol i Sundbyberg som hemmascen, spelar även ungdoms- och skolteater.

Men mot slutet av åttiotalet sker något. Både ekonomi och ett gnagande missnöje med scenteaterns begränsningar har fått gruppen att börja tänka om. Man vill nå en annan publik än den man når från Bristol. Man föresätter sig helt enkelt att ta teatern dit där den aldrig spelas. Hitta den publik som ingen spelar för. På småorterna, långt bortom de fasta scenerna. Teatern i Byn föds. Och man ger sig ut på vägarna. Försvinner mer eller mindre från huvudstadshorisonten – och från kultursidorna.

Mot slutet av nittioalet skriver jag i samarbete med Friteatern föreställningen ”Är de fest så är det” löst byggd på en av mina noveller. Fars och drama, sammanbakade i ett. Ett par år senare samarbetar vi igen. Föreställningen ”Hässja”. En nedstigning i ett nära förflutet. Bortglömt, nästan utsuddat. Småbrukarlandet.

För mig blir mötet med gruppen lätt chockartat. Ett kollektivt skapande som leder rakt bakåt, ner i sjuttioalet – så känns det. Den text jag kommer med klipps i bitar, tuggas, sväljs, kastas upp och kastas om. Limmas ihop igen. Upp och ner. Bak och fram. Ut och in. Nya påhitt, sidospår, utvidgningar. Och vi börjar om igen. Och igen. Och igen. Tills det slutligen – faktiskt – finns en föreställning där. Inte många likheter med ursprunget. Men levande, spelbar. Och föränderlig. Teater som förändras, som växer under resans gång.

För det handlar bokstavligen om en resa.

Genom landet, från norr till söder. Från Tornedalen till Österlen. Och alltid på småorter. På bygdegårdar. I Folkets hus. I ordenshus. I gamla kapell. I gymnastiksal. I varuhus. I tält. I kåtor. Alla upptänkliga lokaler. Och en del som knappt går att tänka sig.

Det handlar inte om några duvungar. De fyra som utgör kärnan i Teatern i Byn har decennier av teatererfarenhet bakom sig här vid starten i mitten av nittioalet. Jonas Granström, Colbjörn Lindberg, Mats Nolemo, Mary Stoor. Och de är väl medvetna om svårigheterna med att spela på småorter. Att det sällan eller aldrig finns lokaler lämpade för scenteater. Att man faktiskt också måste locka den publik man har i sikte. Att det man spelar måste ha en särskild form.

Det första löser de genom att helt enkelt ta med sig teatern. Man lastar ett släp med en provisorisk läktargradäng, dessutom ljud och ljus. Bygger scenrummet utifrån de lokaler som står till buds. Monterar ner det hela efter föreställningens slut, drar vidare. Blir inte bara ett resande teatersällskap, utan en hel resande teater.

Det man sedan lyckas med är något smått osannolikt. Man skapar ett kontaktnät med arrangörer i region efter region: teaterföreningar, idrottsklubbar, skytteföreningar, kyrkan, byaföreningar – alla dessa sammanslutningar som finns på platser där den rådande föreställningen är det inte finns något alls. Genom det kontaktnätet hittar man sin publik och även en ekonomisk plattform. Man skapar underlag för en småskalig verksamhet som kommer att sträcka sig – och röra sig! – över så gott som hela landet. Under nära tre decennier.

De föreställningar man skapar är burleska, ofta på gränsen till fars. En komik som pekar bakåt mot vaudevillen, ja ända bakåt mot commedia dell'arte. Det är alltid fest när Friteatern kommer. Man roar. Men oroar samtidigt. Det finns ett budskap. Under ytan av komik, musik, publikfrieri för man ett resonemang. Inte omedelbart politiskt, snarare allmänmänskligt, existentiellt. Hur det är att leva sitt liv på småorter, på landsbygd, i landsändar som hamnat utanför, i utvecklingens slagskugga. Skräporna – som en ekonom uttryckte det. De möjliga och omöjliga livsval som uppstår här. Att det faktiskt är skillnad på stad och land. Men inte så stor skillnad på människans väsen.

I en intervju från 2015 uppskattar Mats Nolemo att de spelat på omkring 1300 spelplatser runt landet sedan starten. En kärna av dem återkommande, år från år. De spelar fortfarande i snitt tre föreställningar på tre orter per vecka. Betar av landet, landsdel efter landsdel, trakt efter trakt. Lannavaara. Lajksjö. Yxskafkäl. Ljustorp. Våmhus. Yxland. Sösdala. Vollsjö... Här reser de alltså fortfarande. Ligger ute på vägarna en stor del av årets månader, som ett bättre dansband.

Men den typ av teater som Friteatern utvecklat består inte bara av skådespeleri, den innehåller lika mycket grovarbete. Ekonomin kommer aldrig att tillåta någon separat scenarbetarresurs, det är hela tiden skådespelarkollektivet som står för också det hantverket. Man bygger alltså fortfarande scenrummet, monterar ner det igen, lastar och åker vidare till

nästa spelplats. Precis som man gjorde vid starten. Och här närmar sig alla i den ursprungliga gruppen pensionsålder

Men fortfarande skapar man teater som både underhåller och överraskar. Som föreställningen "Bortom allt förnuft" där tre osannolika figurer framför skämt, skrönor, musikalisk ekvilibristik runt en underskön långnovell av författaren och astronomen Peter Larson. Eller "Mannen som blev ensam" utifrån en novell av Piraten, en av hans märkligaste, som blir en musikteater om främlingskap och främlingshat i svensk landsbygdsmiljö vid 1900-talets mitt.

Så dör Friteatern.

Långsamt. En utdragen dödskamp. Kring 2017 tvingas man lämna Bristol som varit gruppens bas och repetitionsscenen nästan sedan starten. Dessutom en länk till huvudstadens teaterliv och en bas för nyrekrytering. Senare kommer sjukdom och pandemi att sätta stopp för en stor del av verksamheten. Under 2021 avlider i följd tre ur gruppens ursprungliga kärna. Jonas, Mary, Mats.

Den sista egentliga produktionen – "Livets mening" – spelas under en del av 2019. Minimalistisk. Två personer och några stolar runt ett bord. Mary Stoor och Mats Nolemo. Båda märkta av sjukdom. Scenografin genialiskt enkel. Stolarna, bordet och ett antal mössor. Man skiftar rollfigur genom att byta mössa och stol.

Vi ser föreställningen i byn Lajksjö, några mil från Dorotea. Någon vecka efter midsommar. Kring sju på kvällen. Så gott som fullsatt. Solen fortfarande högt på himlen och svettigt varmt i lokalen.

Både vemod och komik i spelet. Komiken drivs ibland upp till det absurda när Mats trasslar in sig i vilket huvud han egentligen har i vilken mössa. Men publiken bortser från förvirringen, följer med, tejpar på egen hand över skarvarna. Friteatern har varit här förr, det är gamla vänner som möts.

Vad bidrar Friteatern då med, under sin långa och zickzackande resa genom tid och land? Teatern till folket? Vilket man väl – som andra fria grupper – hade på sin plakat vid resans början. Ja, till en del gör man nog det. Man bidrar till att sudda ut gränser. Flyttar faktiskt *ut* teatern i landet på ett sätt som knappast någon regionteater gjort.

Och de gör något annat.

Ett exempel. "Är det fest så är det". Ett stycke burlesk musikteater, men cirklande runt en mörk kärna – en tonårsdotters död.

Efter en föreställning – det kan ha varit i Idre eller Särnaheden – kommer ett par fram för att prata. Där i bygdegården, i slamret när gradängen monteras ner och det röjs i köket, berättar de lågmält om sin egen dotters självmord.

Inte ett helt vanligt samtal, men inte heller ovanligt på Friteaterns resor. Att någon plötsligt står där, blottar sin sorg. Eller sin ensamhet, sin sårbarhet. Eller bara vill prata. Men prata allvar.

De skapar en relation till sin publik som det inte är helt lätt att sätta ord på. Något av både ömhet och igenkännande. Ett möte mellan några som sett varandra.

Just detta, det *konkreta mötet* mellan en teater och dess publik är kanske det märkligaste som Friteatern åstadkommer.